

Czy jednak M. Beniowski przed J. Cookiem? Nieznana rękopiśmienna mapa z 1772 r. ze zbiorów Biblioteki Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN przedstawiająca żeglugę Maurycego Augusta Beniowskiego po północnym Pacyfiku

Grażyna Dudzicka, Dorota Gazicka-Wójtowicz

Polska Akademia Nauk

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania

E-mail: dudzicka@twarda.pan.pl, gazicka@twarda.pan.pl

Zarys treści: Autorki prezentują stan wiedzy na temat rękopiśmiennej XVIII-wiecznej mapy ze zbiorów Biblioteki IGiPZ PAN pt. *Carte de la Mer Oriental du Nord entre les Costes de l'amerique Occidentale et celles de la Tartarie Orientale, avec les Isles Nouvellemen decouvert*. Stara-
no się zweryfikować jej autentyczność, autorstwo Maurycego Beniowskiego, ustalić pochodzenie treści mapy, gdzie i kiedy mogła powstać oraz jakie były dalsze jej losy. Pozostaje nadal wiele wątpliwości i niejasności związanych z mapą, ale także istnieją poszlaki i dowody wskazujące na jej autentyczność i pewne nowatorstwo treści względem ówczesnego stanu wiedzy, co zdaje się potwierdzać kwestionowaną przez niektórych obecność Beniowskiego na północnym Pacyfiku na siedem lat przed pojawieniem się tam brytyjskiego żeglarza i odkrywcy Jamesa Cooka.

Słowa kluczowe: Maurycy August Beniowski, mapa rękopiśmienna, XVIII wiek, żegluga przez Pacyfik, odkrycia geograficzne

1. Wprowadzenie

Dawną mapę można traktować jako materiał dokumentacyjny, źródło informacji o środowisku przyrodniczym, zagospodarowaniu terenu lub sytuacji politycznej, ale także jako samodzielny cel i podmiot badań. Badania te mogą koncentrować się na ustaleniu dziejów mapy, czasu jej powstania, identyfikacji autorów, mogą także dotyczyć oceny wiarygodności treści mapy oraz weryfikować jej powiązania z innymi dokumentami pisanymi.

W 2011 roku, podczas digitalizowania dokumentów do repozytorium cyfrowego¹, w zbiorach kartograficznych Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

¹ Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych (RCIN) dostępne jest pod linkiem <http://rcin.org.pl>

w Warszawie odkryto rękopiśmienną mapę o tytule *Carte de la Mer Oriental du Nord entre les Costes de l'amerique Occidentale et celles de la Tartarie Orientale, avec les Isles Nouvelle^{men} decouvert* zawierającą dedykację dla księcia d'Aiguillon, ministra i sekretarza stanu Francji podpisaną przez Maurycego Augusta Beniowskiego (ryc. 1). Dokument już na wstępie wywołał wiele pytań

Ryc. 1. Mapa po konserwacji. W wersji cyfrowej dostępna pod adresem: <http://rcin.org.pl/igipz/publication/60295>

i wzbudził szereg wątpliwości przede wszystkim dotyczących kwestii jego autentyczności. Niniejszy tekst prezentuje obecny stan wiedzy na temat rękopisu i jest próbą weryfikacji jego związku z osobą Maurycego Augusta Beniowskiego, XVIII-wiecznego szlachcica i obieżyświata.

2. Krótki opis mapy

Rękopis o wymiarach 94 × 197 cm przedstawia wybrzeża Azji i Ameryki Północnej oraz rozciągający się między nimi obszar Pacyfiku między 10° i 66° szerokości geograficznej północnej. Mapa została wykonana zgodnie z prawidłami osiemnastowiecznej kartografii. Rozbudowany tytuł wraz z dedykacją umieszczony został w rokokowym kartuszu o marynistycznych zdobieniach, zwieńczonym herbem adresata dedykacji Emanuela-Armanda de Vignerot du Plessis de Richelieu, księcia d'Aiguillon. Obok kartusza umieszczono rycinę przedstawiającą mężczyznę w stroju osiemnastowiecznego oficera, strzelającego z łuku w kierunku widniejących na horyzoncie zabudowań. W polu mapy znajdują się także dwie róże wiatrów wskazujące kierunki świata – mniejsza 8- i większa 16-rumbowa. Mapa ma współrzędne geograficzne opisane na ramce. Natomiast z siatki geograficznej wrysowano na nią tylko dwie linie: południk 180°

i równoleżnik 23°30', czyli Zwrotnik Raka. Nad dolną ramką podana jest informacja, że południkiem zerowym jest południk paryski. Skala mapy określona na podstawie siatki geograficznej wynosi w przybliżeniu 1:7 000 000.

Treść mapy nie ogranicza się do obszaru wód, nie jest to zatem mapa morska. Na lądach sygnaturami budowli wyróżniono miejscowości, oznaczono lasy i zlokalizowano ujścia większych rzek. Rzeźba terenu została przedstawiona metodą obrazkową: góry i inne wzniesienia mają formę kopczyków. Odrębnym znakiem pokazano wulkany, ponieważ ta część świata jest regionem o dużej aktywności sejsmicznej. Oznaczono także dwie granice polityczne: między Chinami i Koreą oraz między Koreą i Rosją. Przy tej ostatniej podano, że jest to granica Tartarii Rosyjskiej z 1763 roku.

Zarówno informacje opisowe jak i treść nazewnicza mapy są w języku francuskim. Nazwami opatrzone kraje, większe miejscowości, rzeki, część półwyspów, przylądków, zatok i wysp. Na mapie uwzględniono także elementy etnograficzne – nazwy ludów i plemion zamieszkujących poszczególne części stałego lądu. W kilku miejscach umieszczono informacje o rosyjskich odkryciach geograficznych, np. w Cieśninie Beringa odnotowano, że Rosjanie dotarli tu w 1753 r., a na zachodnim wybrzeżu Ameryki Północnej umieszczono wzmiankę o odkryciu tej części wybrzeża przez Rosjan w roku 1741. W treść dokumentu wkomponowano także zapisy odnoszące się do osoby autora dedykacji Maurycego Augusta Beniowskiego. Są to: trasa rejsu galery „Św. Piotr” w 1771 r. pod jego dowództwem² oraz zapis o wątpliwościach Beniowskiego co do dokładnej pozycji wysp Vais i Bachi³ zlokalizowany u wybrzeży Filipin.

3. Badania mapy

Identyfikacji mapy dokonała Małgorzata Bandzo-Antkowiak, kustosz zbiorów kartograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Ona też jako pierwsza podjęła się jej zbadania i opublikowała dwa komunikaty o mapie: w 2012 r. w serii „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” oraz w 2013 r. w czasopiśmie „Geographia Polonica”.

W 2011 r. nawiązano także kontakt z Edwardem Kajdańskim, autorem kilku publikacji poświęconych Beniowskiemu i zarazem tłumaczem jego *Pamiętników*. Był on także pierwszą osobą spoza grona bibliotekarzy, która miała możliwość obejrzeć mapę. Swoje spostrzeżenia i uwagi na jej temat zamieścił w książce pt. *Odkrywca czy blagier? Maurycy Beniowski na Pacyfiku* (E. Kajdański 2015).

Po ukazaniu się informacji o mapie do Biblioteki Instytutu zaczęli zgłaszać się badacze i propagatorzy dorobku Beniowskiego. Między innymi nawiązano

² „Route suivre par la Galliotte Saint Pier en 1771 Commande par Maurice Auguste de Benyowszky”.

³ „De la juste position des Isles Vais et Bachi m'de Benyowszky en soute”.

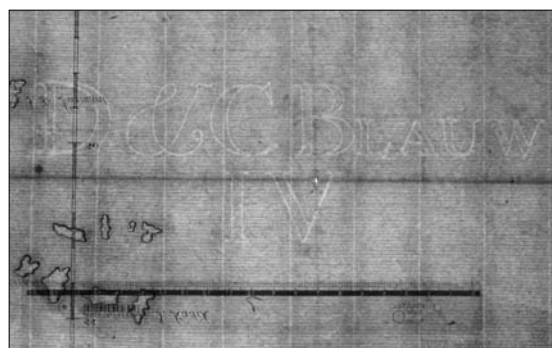
współpracę z Fundacją im. Maurycego Beniowskiego w Nowej Soli, która przekazała środki na konserwację rękopisu.

Prace konserwatorsko-restauratorskie oraz badania fizyko-chemiczne papieru, tuszu i farb zostały przeprowadzone na przełomie 2017 i 2018 roku w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Rozważając zatem kwestię autentyczności mapy, warto w pierwszej kolejności przyjrzeć się dokumentacji konserwatorskiej (E. Jabłońska, M. Pronobis-Gajdzis 2018, T. Kozielec 2018). Wynika z niej, że zarówno papier jak i warstwy malarska oraz rysunkowa były w dobrym stanie zachowania. Mapa została

Ryc. 2. Odciskiemy na papierze mapy filigran holenderskiej papierni Blauw, używany od 1733 roku

Ryc. 3. Druga wersja filigranu z mapy, z oznaczeniem literowym „Dirk & Cornélis Blauw IV”

sporządzona na czterech sklejonych na zakładkę arkuszach papieru czerpanego wytworzonego ze szmat lnianych, który był „podbarwiany na delikatny niebieskawy kolor związkami zawierającym arsen (pierwiastek spopularyzowany w przemyśle w XVIII i XIX w., obecnie nie stosowany)”. W papierze odc-

śnięte są w trzech miejscach znaki wodne – filigrany (ryc. 2 i 3). Ustalono, że od 1733 r. były one używane przez holenderską manufakturę papierniczą „Dirk & Cornélis Blauw”. Wyniki badań papierowego podłoża wskazują, że jest to papier z drugiej połowy XVIII wieku. W toku badań konserwatorskich ustalono także, że „do sporządzenia mapy użyto mediów pisarskich i malarskich powszechnie stosowanych w XVIII w.” Rysunek mapy wykonano czarnym tuszem węglowym, wybrane elementy treści dodatkowo podkolorowano (lawowano) farbami, a nazwy zapisano tuszem na liniach wykonanych ołówkiem grafitowym, który niedokładnie wytarto po wykończeniu mapy. Z badań i analiz konserwatorskich jednoznacznie wynika, że materiały, z których sporządzono mapę, pochodzą z XVIII wieku.

4. Autorstwo, czas i miejsce powstania mapy

Według zapisu w kartuszu autorem dedykacji jest Maurice Auguste de Benýowski. Zakładając, że mapa jest dokumentem z epoki, a nie falsyfikatem wykorzystującym XVIII-wieczne media, nasuwa się pytanie, czy rękopis jest rzeczywiście jego autorstwa? A także, jaki jest związek Beniowskiego z obszarem prezentowanym na mapie?

Maurycy August Beniowski to jedna z barwniejszych i ciekawszych postaci historycznych XVIII wieku. Kosmopolita, do którego „przyznają się” zarówno Polacy, Węgrzy jak i Słowacy. Znany jest przede wszystkim jako eksplorator i kolonizator Madagaskaru. Treść mapy nawiązuje jednak do wcześniejszego okresu w jego życiu, o którym warto w tym miejscu wspomnieć. W 1768 r. Beniowski przystąpił do zbrojnego powstania, jakim była Konfederacja Barska. Ranny w walce pod Nadworną na Podolu dostał się do niewoli i podobnie jak większość złapanych konfederatów został bezterminowo zesłany na Syberię. W jego przypadku była to miejscowość Bolsza na Kamczatce. Dotarł tam po rocznej podróży. Na miejscu nasz bohater nawiązał liczne znajomości i przyjaźnie z innymi zesłańcami. Stały się one zalążkiem tajnego stowarzyszenia, którego celem było przygotowanie i przeprowadzenie ucieczki. Wykorzystując posiadane wykształcenie oraz urok osobisty Beniowski zdobył także zaufanie gubernatora Kamczatki. Przygotowywał dla niego m.in. sprawozdania i raporty, ale także odbył z nim podróż inspekcyjną po półwyspie. Dzięki temu zyskał dostęp do tajnych dokumentów i map z kancelarii bolszerieckiej oraz poznał Kamczatkę i przylegające do niej obszary. W kwietniu 1771 r. spiskowcy zdecydowali się na ucieczkę. Opanowali Bolszę zabijając część żołnierzy w twierdzy oraz samego gubernatora. Wybrali jeden ze statków znajdujących się wówczas w porcie, pozyskując dla swojej sprawy kapitana i część załogi. Żegluga, będąca zarazem ucieczką, trwała ponad 4 miesiące – od 12 maja do 21 września 1771 roku. Traśa rejsu wiodła z Kamczatki przez nieznane wówczas Europejczykom obszary

północnego Pacyfiku, wzdłuż zachodnich wybrzeży Alaski, Aleutów, Japonii i wysp Riukiu aż do portugalskiego wówczas portu Makau u południowych wybrzeży Chin.

Nie przeprowadzono dotąd badań grafologicznych podpisu i tekstów na mapie, zatem nie można jednoznacznie powiedzieć, czy Beniowski narysował mapę samodzielnie, czy zlecił jej wykonanie. Obie wersje wydają się być równie prawdopodobne. Według Radosława Skryckiego (2018) Beniowski miał zarówno umiejętności jak i wiedzę jak wykonywać mapy. Z rysowaniem map mógł zetknąć się podczas pobytu w szkole morskiej w Hamburgu, a także pełniąc funkcję kwatermistrza podczas Konfederacji Barskiej. W jego pamiętniku znajdują się schematyczne plany bitew z czasów konfederackich, które mogą być jego autorstwa. Ponadto opisując swój pobyt na Kamczatce sam Beniowski wspomina, że wykonał kilka map na prośbę gubernatora. Z drugiej strony dwie istotne noty zamieszczone na mapie odnoszące się do osoby Beniowskiego: informacja umieszczona wzdłuż trasy rejsu i wzmianka o wątpliwościach Beniowskiego co do położenia wysp Vais i Bachi, zapisane są w trzeciej osobie. Może to wskazywać na sporządzenie mapy przez niezidentyfikowanego rysownika na podstawie relacji lub notatki Beniowskiego.

W kartuszu widnieje data – 1772. Czy jest to rzeczywisty rok powstania mapy? A jeśli tak, to warto zastanowić się, gdzie mapa mogła zostać wykonana.

Akcenty francuskie występujące na mapie, czyli dedykowanie jej ministrowi spraw zagranicznych Francji, użycie języka francuskiego zarówno w opisie jak i w nazewnictwie geograficznym oraz przeliczenie współrzędnych według południka paryskiego, (podczas gdy w dzienniku żeglugi Beniowski podaje długość geograficzną liczoną od lokalnych południków kamczackich), jednoznacznie wskazują na to, że mapa powstała już po zakończeniu rejsu i po podjęciu przez Beniowskiego decyzji o oddaniu się pod protekcję Francji. Być może miało to miejsce podczas czteromiesięcznego pobytu w Makau na przełomie roku 1771 i 1772 lub w trakcie kilkutygodniowej przerwy w drodze powrotnej do Europy na wyspie Ile de France⁴. Najbardziej jednak prawdopodobne jest, co także sugerują Edward Kajdański (2015) oraz Radosław Skrycki (2018), że mapę sporządzono podczas pierwszego pobytu Beniowskiego we Francji w latach 1772–1773. Jeśli tak, to możliwe, że powstała na zamówienie lub żądanie francuskiego Ministerstwa Kolonii, do którego trafiły dokumenty zabrane przez Beniowskiego z kancelarii bolszerieckiej.

Warto także zwrócić uwagę na treść dedykacji. Książę d'Aiguillon określony został w niej, jako minister i sekretarz stanu Francji, a wiadomo, że funkcje tę pełnił jedynie w latach 1771–1774, potem został zdymisjonowany. W świetle tych informacji rok 1772 podany na mapie wydaje się być rzeczywiście rokiem jej powstania.

⁴ Obecnie wyspa Mauritius.

5. Losy mapy

Z pieczęci, która znajduje się na odwrocie mapy wynika, że w pewnym momencie mapa trafiła do archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Francji. Tam została najprawdopodobniej utajniona, ponieważ nie wiedzieli o niej zarówno późniejsi właściciele rękopisów pamiętników Beniowskiego, jak i wydawcy oraz redaktorzy kilkudziesięciu różnorodnych ich wydań, a także liczni badacze i krytycy działalności Beniowskiego w okresie ostatnich dwustu lat.

W zbiorach Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska IGiPZ PAN mapa została zarejestrowana w roku 1962, wraz z kilkoma innymi mapami opatrzonymi identyczną pieczęcią francuskiego ministerstwa. Nie udało się niestety ustalić, w jaki sposób trafiła ona do Biblioteki. Z zapisu w inwentarzu Biblioteki wynika, że był to dar. Nie znając jednak nazwiska lub nazwy darczyńcy trudno powiedzieć, czy był to przypadek, czy celowo wybrano Bibliotekę Instytutu – sukcesorkę zbiorów Polskiego Towarzystwa Geograficznego i centralną bibliotekę geograficzną w Polsce na miejsce zdeponowania tej mapy.

6. Związek mapy z innymi dokumentami historycznymi

Poszukując informacji o mapie w źródłach historycznych, przeanalizowano przede wszystkim treść kilku wydań pamiętników⁵ Beniowskiego, jego korespondencję, a także relacje osób, które miały z nim kontakt⁶.

Pierwszą wzmiankę o mapie Syberii, Kamczatki oraz Wysp Kurylskich i Aleutów można znaleźć w rękopisie *Pamiętników* Beniowskiego w dopisku do tytułu *Dziennika żeglugi*⁷. Nadtytuł ten brzmi: „Manuduction a la Carte, avec details sur la Siberie et les Cotes de Mer de Kamchatka; comprenant de Description des Illes Kurilles et Aleutes”. W *Pamiętnikach* jest jeszcze jeden zapis

⁵ *Memoirs and travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky*; translated from the original manuscript in two volumes. [by William Nicholson], London 1790; *Historia podróży y osobliwszych zdarzeń sławnego Maurycyego-Augusta hrabi Beniowskiego szlachcica polskiego i węgierskiego, zawierająca w sobie jego czyny wojenne w Polsce, w czasie konfederacji barskiej, wygnanie jego najprzód do Kazanu, potem do Kamczatki, waleczne jego z tej niewoli oswobodzenie się, żeglugę jego przez Ocean Spokojny do Japonii, Formozy, Kantonu w Chinach, założenie nareszcie przez niego osady na wyspie Madagaskarze, z zlecenia francuzkiego rządu, jego na tej wyspie wojenne wyprawy, ogłoszenie go nareszcie najwyższym Madagaskaru rządzcą*. T. 2 i 3, z francuskiego tłumaczył. L. Bernatowicz, Warszawa 1806; *The memoirs and travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky : In Siberia, Kamchatka, Japan, The Liukiu Island and Formosa*, edited by Captain Pasfield Oliver, London 1898; *Pamiętniki* / przełożył i przypisami opatrzył Edward Kajdański, [Warszawa] 2017.

⁶ Listy Beniowskiego i relacje dotyczące jego rejsu były przedrukowywane w przedmowach w/w wydań pamiętników. Korzystano także z kopii listów dotyczących Beniowskiego zebranych i przetłumaczonych przez J.-M. Meskensa i przekazanych Bibliotece w formie maszynopisu w 2017 roku.

⁷ *Dziennik żeglugi morskiej z półwyspu Kamczatka do Kantonu w Chinach* po raz pierwszy został opublikowany, jako Tom II *Pamiętników* w Anglii w 1790 r. W dalszym tekście określenia *Dziennik żeglugi* i *Pamiętniki* używane są zamiennie.

odnoszący się do kreślenia mapy lub do planów jej wyrysowania. Znajduje się on w rozdziale poświęconym opisowi Syberii, wybrzeży Kamczatki oraz Wysp Kurylskich i Aleuckich i brzmi następująco: „Pragnienie wykorzystania wolnego czasu, jakim dysponowałem, oraz potrzeba odwrócenia smutnych refleksji doprowadziły mnie do decyzji sporządzenia tej mapy i dodania takich informacji, jakie mogłem uzyskać na temat wschodnich części północnego kontynentu, aby mogły służyć w charakterze instrukcji i pomocy dla przyszłych żeglarzy” (M. Beniowski 2017, rozdz. XXXI). W rękopisach Beniowskiego przekazanych jako depozyt Jeanowi Hyacinthe’owi de Magellan w 1784 r., które posłużyły do opracowania pierwszej drukowanej wersji jego wspomnień (M. Benyowsky 1790) nie było jednak żadnej mapy odnoszącej się do tego okresu jego życia. Potwierdził to w przedmowie William Nicholson, redaktor i wydawca pierwszego wydania pamiętników. Przy okazji wysunął on hipotezę, że Beniowski mógł zabrać mapę ze sobą w ostatnią podróż na Madagaskar, gdzie po jego śmierci przepadła⁸. W korespondencji Beniowskiego powstałej po jego powrocie do Europy w 1772 r. także nie ma wzmianki o wykonaniu lub przyjęciu zlecenia wykonania mapy dotyczącej żeglugi po Pacyfiku. W związku z powyższym nie wiadomo, czy mapa odkryta w zbiorach Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN jest kopią innej zaginionej mapy przygotowanej przez Beniowskiego, jako uzupełnienie jego dziennika rejsu, czy jest jedynym egzemplarzem, jaki ostatecznie powstał po jego wyprawie.

W związku z tym, że we wspomnianych źródłach nie natrafiono na jakiegokolwiek informacje o omawianej mapie, postanowiono skonfrontować jej treść z dokumentami, które opisują zarówno pobyt jak i rejs Beniowskiego na prezentowanych na niej obszarach. Wybrano przy tym tylko te dokumenty, których autorem był sam Beniowski.

Nadrzędnym źródłem informacji o rejsie jest wspomniany już wcześniej *Dziennik żeglugi morskiej z półwyspu Kamczatka do Kantonu w Chinach*. Jest to codzienna relacja z przebiegu żeglugi, którą uzupełniają raporty zawierające m.in.: pozycję statku określoną za pomocą współrzędnych geograficznych, (tj. szerokości i długości geograficznej), informacje o kierunku i sile wiatru, kierunku prądów morskich, kurs statku według kompasu oraz zmierzone metodą sondowania głębokości dna morskiego i dane pogodowe.

Kolejnym analizowanym dokumentem było oświadczenie, określane dalej jako *Memorandum*. Beniowski przygotował je na prośbę gubernatora Ille de France Kawalera Desroches i przekazał mu podczas krótkiego pobytu na wyspie w marcu 1772 roku⁹. Oświadczenie to zawiera opis jego przygód od udziału

⁸ Pełna treść uwagi zamieszczonej w przypisach rozdziału XXXI *Memoirs and travels of Mauritius Augustus count Benyowsky* brzmi: “The chart here mentioned has not come to the hands of the editor; it is therefore supposed that the Count took it with him in his last expedition, where in all probability it was lost”.

⁹ *Memorandum* po raz pierwszy zostało opublikowane przez A. Rochona w jego pracy *Voyages a Madagascar, a Maroc et aux Indes orientales* w 1792 r. Analizie poddano tekst *Memorandum* zamieszczony w przedmowie do *The memoirs and travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky* z 1898 roku.

w Konfederacji Barskiej do przybycia do Makau. W opisie rejsu zamieścił on m.in. nazwy i współrzędne geograficzne wybranych miejsc.

Informacje z tych źródeł można skorelować z mapą, ponieważ na wykreślonej na niej trasie rejsu przez Pacyfik oznaczono punkty, które można zidentyfikować jako miejsca postoju lub kotwiczenia statku¹⁰. Wyróżniono na niej również linią falistą z podpisem „coupe de vent” te odcinki trasy, które statek przebył dryfując lub płynąc w sztormowym wietrze.

Do analiz i porównań wykorzystano także rozdziały XXX–XXXVI *Pamiętników*¹¹, które zawierają opisy geograficzne i uwagi Beniowskiego dotyczące Syberii, Kamczatki, Wysp Kurylskich i Aleuckich. Informacje te przede wszystkim porównano z treścią podkładową mapy.

7. Trasa rejsu w świetle dokumentów i mapy¹²

Według *Dziennika żeglugi* statek wypłynął z Bolszeriecka 12 maja, minął Alayd, najbardziej na północ wysuniętą wyspę Kuryli i cieśniną między dwiema kolejnymi Wyspami Kurylskimi skierował się wzdłuż wschodniego wybrzeża Kamczatki na północ w kierunku Wyspy Beringa. U wybrzeży tej wyspy był jego pierwszy dłuższy postój, doszło tam również do spotkania z Iwanem Ochotyńskim – zesłańcem zbiegłym na Aleuty¹³. Ten odcinek trasy na mapie zgadza się z relacją w *Pamiętnikach*. Przy Wyspie Beringa na mapie jest nawet umieszczone słowo *Ochotyń*¹⁴. Zgodnie z dziennikiem na mapie oznaczono także kolejne odcinki rejsu wzdłuż Kamczatki do Zatoki Olutorskiej i przylądka Apachazana, który na mapie został nazwany *C. Olutor*.

Dalsza trasa różni się nieco w relacjach *Pamiętników* i jej obrazie na mapie. Według dziennika w kolejnych dniach Beniowski dotarł do Wyspy Św. Wawrzyńca, którą prawidłowo określił jako jedną dużą wyspę, a następnie okrążając ją od zachodu popłynął obok Półwyspu Czukockiego do zatoki obecnie nazywanej Meczigmatką. W jej okolicy zlokalizował trzy wyspy¹⁵. Na tym etapie

¹⁰ Konfrontacja mapy z treścią *Pamiętników* wskazuje, że były to także punkty, gdzie dokonywano m.in. pomiarów położenia statku i głębokości dna morskiego.

¹¹ Ta numeracja rozdziałów występuje m.in. w pierwszym angielskim wydaniu pamiętników z 1790 r. oraz w ostatnim wydaniu polskim z 2017 roku.

¹² Pierwsza wersja tej części tekstu została przedstawiona w 2018 r. w referacie autorki pt. *Ucieczka Beniowskiego z Kamczatki i jego odkrywczy rejs po północnym Pacyfiku w świetle rękopiśmiennej mapy odnalezionnej w zbiorach Biblioteki Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN*.

¹³ E. Kajdański (2015) ustalił, że był to zesłańca, pochodzący z Saksonii oficer o nazwisku Leuchtenfeld, który brał udział m.in. w 1764 r. w ekspedycji Krenicyńca-Lewaszowa na Aleuty. W kolejnej wyprawie w 1769 r. na Wyspie Beringa odłączył się od ekspedycji wraz z częścią zbuntowanej załogi.

¹⁴ Na mapie słowo *Ochotyń* umieszczone zostało w trzech miejscach: przy Wyspie Beringa, Urumusir (wg *Pamiętników* była tam główna siedziba Ochotyńca) i przy wyspie Arnshud (wg E. Kajdańskiego to obecna wyspa Unalaska).

¹⁵ Są to obecne wyspy: Arakamczaczen, Ittyrgan i Nuneangan. Na mapach po raz pierwszy zostały one pokazane dopiero po ekspedycji F.P. Lütkego z lat 1826–29.

topografia terenu i trasa statku pokazana na mapie wykazuje pewne różnice z relacją *Dziennika*. Zatoka na mapie została usytuowana około 1°30' bardziej na południe w stosunku do opisu w *Pamiętnikach*, a u jej wylotu narysowano cztery wyspy. Mimo że na mapie znajduje się już Wyspa Św. Wawrzyńca oznaczona jako *I. St. Laurent*, to kurs statku nie dochodzi do niej, lecz biegnie 1° szerokości bardziej na południe, wzdłuż południowych brzegów innej wyspy o nazwie *I. Aladar*. Co ciekawe, w *Dzienniku żeglugi* nazwy tej użyto w odniesieniu do południowej zatoki Wyspy Św. Wawrzyńca, przy której statek kotwiczył. Z *Pamiętników* wynika, że Beniowski i jego towarzysze dotarli aż do szerokości geograficznej 65°20', wg mapy zaś jedynie do 61°. Na tym odcinku mapa wykazuje dla odmiany dużą zbieżność z opisem trasy w *Memorandum*. W tekście tym Beniowski zaświadczał, że statek po odbiciu od Wyspy Beringa płynął na północ, lecz „pokryte lodem morze” zmusiło go do zawrócenia i wylądowania na wyspie Aladar.

Dalej *Dziennik żeglugi* podaje, że z powodu zlodzenia morza statek zawrócił z powrotem do Wyspy Św. Wawrzyńca, okrążył ją od południa i obierając kurs na południowy wschód dotarł do zachodnich wybrzeży Alaski. Płynąc wzdłuż jej brzegów dopłynął do wyspy określanej tam jako *Kadik* lub *Kadik la Grande*¹⁶. Tam zbiegowie przeprowadzili remont statku, a następnie wraz z pilotem od Ochoty na popłynęli na zachód do innej wyspy Aleutów, w *Pamiętnikach* określanej mianem *Urumusir*¹⁷. Przejście statku odbyło się cieśniną między dwiema Wyspami Lisimi¹⁸. Wg mapy Beniowski od wyspy Aladar popłynął na wschód ku Alasce, mijając na szerokości 60° wyspę Baron¹⁹ oraz kolejną wyspę nazwaną tu *I. Alaksa*²⁰. Tej ostatniej nazwy nie ma w *Pamiętnikach*. Następnie płynąc wzdłuż zachodnich wybrzeży Alaski na południe minął od zachodu Wyspy Lisie (*I. du Renard*) i dotarł do wyspy Urumusir. Ten odcinek trasy na mapie ma adnotację „Coupe de vent”, co wskazuje na sztorm lub burzę i zgadza się z relacją pogodową dziennika. Trasa na mapie pomija postój na wyspie Kadik, choć wyspa o tej nazwie jest na mapie. Mamy tu więc kolejną niezgodność między mapą i *Pamiętnikami*. W *Memorandum* Beniowski opisuje ten etap rejsu, że [po wypłynięciu z wyspy Aladar] kierując się na południowy wschód dotarli do kontynentu amerykańskiego pod szerokością 60°. Ze względu na silny wiatr zmienił kurs na południowo-zachodni i przybył na wyspę znaną pod nazwą *Urum-Sir* lub *Xti*.

Według *Pamiętników* po opuszczeniu wyspy Urum-Sir Beniowski wziął kurs na południowy zachód i znalazł się na oceanie. Kurs statku wskazywał na

¹⁶ Wg interpretacji E. Kajdańskiego (2015) była to prawdopodobnie pierwsza wyspa przylegająca do południowego krańca Alaski, czyli obecna wyspa Unimak.

¹⁷ Prawdopodobnie była to obecna wyspa Umnak.

¹⁸ Prawdopodobnie obecne wyspy Unalga i Unalaska.

¹⁹ Może to być wyspa Nunivak.

²⁰ Wg interpretacji E. Kajdańskiego (2015) był to słabo widoczny fragment wybrzeża Alaski, może przylądek Homin.

południowe Wyspy Kurylskie, przez Beniowskiego określane mianem *Jedzo*. Uciekinierzy po kilku dniach, płynąc z silnym prądem morskim i w sztormowej pogodzie, dopłynęli do wyspy, której współrzędne określili na 45°20' szerokości północnej. Niestety z powodu sztormu nie udało się przybić do jej brzegu. W tej części trasy odnaleziona mapa Beniowskiego wprowadza nowy element. Pojawia się na niej grupa sześciu bezimiennych wysp, przy których jest tylko adnotacja, że zostały one odkryte przez Rosjan w 1769 r.; umieszczono także ich profil wraz z informacją, że jest to widok ziemi w 1771 roku. W związku z tym, że w tym miejscu na oceanie nie ma żadnych wysp, można się zastanawiać czy Beniowski ich przypadkiem nie wymyślił. W *Pamiętnikach* znajdujemy jednak wyjaśnienie, które tłumaczy ich obecność na mapie. W rozdziale XXXIV²¹ jest wzmianka, że kapitan statku Kuźma Korostiłow prosił Beniowskiego o sporządzenie mapy kilku wysp opisanych w jego dzienniku. Podane są nazwy dwóch największych: Wyspa Kuźmy i Wyspa Pereł oraz ich lokalizacja między 47° i 48° szerokości geograficznej. W dalszej części tego tekstu sam Beniowski koryguje jednak informacje kapitana podając, że znalazł je pod szerokością 46°12' i na 10°8' długości od Bolszy. Mniej więcej na tej szerokości, choć nie zgadza się długość geograficzna, wrysowano na mapie te hipotetyczne wyspy. W *Memorandum* Beniowski opisuje ten etap rejsu podobnie jak wygląda on na mapie: z wyspy *Urum-Sir* skierował się na południowy zachód i po kilku dniach rejsu na szerokości 46°6' i długości 10° od Kamczatki odkrył wyspę zamieszkałą przez Rosjan, do której jednak wskutek przeciwnych wiatrów nie udało mu się przybić, ponieważ „odrzućło” go od niej na wielki dystans.

Po kilkunastu dniach trudnego rejsu po otwartym oceanie (długi czas płynęli przy silnym wietrze, bez wody i jedzenia) statek dotarł do niezamieszkałej wyspy z doskonałą wodą. W *Pamiętnikach* określono jej współrzędne na 32°47' szerokości geograficznej i 355° długości na wschód od Bolszy, w *Memorandum* 32°45' szerokości i 334°45' długości od Kamczatki. Na mapie jej szerokość to około 33°, długość to około 355° od Bolszy. Wyspę tę zarówno w *Pamiętnikach* jak i na mapie nazwał Beniowski *Isle de Ligueur*. W oświadczeniu dla gubernatora Ile de France użył nazwy *Isle d'Eau*, czyli Wyspa Wodna²². Jak widać, jest tu duża zgodność wszystkich źródeł.

Po opuszczeniu wyspy wg relacji w *Pamiętnikach* statek skierował się w stronę Japonii płynąc w znoszącym go prądzie Kuro Siwo. Po drodze mijał liczne małe wyspy, m.in. *Ile de Hongrie*. Nazwę tę można znaleźć także na mapie. W sumie statek Beniowskiego zawijał do brzegów Japonii czterokrotnie. Trzy z tych postojów znajdują potwierdzenie także na mapie²³. Pierwsze podejście

²¹ Opis Wysp Aleuckich odkrytych na wschód od Kamczatki, w: *Pamiętniki*, 2017.

²² Współrzędne wyspy wskazują na jedną z wysp Bonin lub Izu. Według E. Kajdańskiego (2018) może to być wyspa Hatijo, ostatnia wyspa na południowy wschód od Japonii, nieznana wówczas żeglarzom i geografom europejskim.

²³ W drugiej połowie XVIII w. Japonia była państwem zamkniętym dla świata zewnętrznego i mało znanym. Wg ustaleń E. Kajdańskiego zarówno pobyt jak i obszerna relacja Beniowskiego były bardzo ważne

miało miejsce na wyspie *Usma* w porcie o nazwie *Misaqui Iphima Kallas*²⁴. Kolejne dłuższe kilkudniowe cumowanie było w Zatoce *Usilpatchar*²⁵. Trzecia próba zakotwiczenia miała miejsce wg relacji Beniowskiego na wyspie *Xicoco* w porcie *Tousa*²⁶, czwarta zaś pomiędzy wyspą *Tacasima* i inną mniejszą nie nazwaną²⁷. Zbieżny z mapą jest także na tym odcinku opis w *Memorandum*. Beniowski pisze tam, że po opuszczeniu wyspy wodnej (*Liquoris*) skierował się na zachód przybывая do japońskiego portu *Kilingur*, a następnie przybił do *Meaco*, gdzie został znieważony przez Japończyków. Kontynuował swój rejs na południe przybijając w ciągu następnych kilku dni do kilku wysp. Nazwy *Kilingur* i *Meaco* występują również na mapie.

Kolejny etap rejsu przebiegał wzdłuż wysp Riukiu, w *Pamiętnikach* nazwanych *Liqueio*²⁸. Kilka dni spędzili zbiegowie na jednej z wysp. W *Dzienniku żeglugi* nazwano ją *Usmay Ligon*²⁹, na mapie *Grande Usma*, w *Memorandum* zaś wyspą *Usona*³⁰. Współrzędne tej wyspy podane w każdym ze źródeł wykazują niewielkie różnice dotyczące szerokości geograficznej.

Po opuszczeniu wyspy pożegłował Beniowski na południe mijając wg swoich relacji wyspę *Tokunoshima*, którą na mapie można zidentyfikować, jako *Isles Usma* i znalazł się na szlaku morskim między Batawią Indyjską (dzisiejsza Dżakarta) a Wyspami Japońskimi z ich jedynym dostępnym wówczas Europejczykom portem Nagasaki (na mapie użyto nazwy *Nangasaki*). Statek przyjął kurs na Formozę³¹, o której Beniowski i jego towarzysze wiedzieli z publikacji Lorda Ansona³². Udało im się zacumować na wschodnim wybrzeżu wyspy w zatoce Halawith. Drugi postój na Formozie miał miejsce wg *Dziennika żeglugi* w okolicy *Xincheng*. Ta część rejsu, gdy porównamy współrzędne geograficzne, jest zbieżna w obu analizowanych źródłach. *Memorandum* jest tu bardzo enigmatyczne i podaje tylko, że statek pożegłował w kierunku wyspy Formozy i dotarł

dla poznania tego kraju, ponieważ od 1639 r., tj. od zamknięcia Japonii dla świata do jej otwarcia w 1854 r. Beniowski w 1771 r. i wcześniej Vries w 1643 r. byli tam jedynymi Europejczykami. W Japonii nie zdecydowali się wylądować ani Spanberg w 1739 r., ani kapitan Gore – dowódca trzeciej wyprawy Cooka w 1779 r., a także La Perouse płynąc w 1787 r. na Sachalin.

²⁴ E. Kajdański identyfikuje go jako przylądek Shiono Misaki na półwyspie Kii wyspy Honsiu.

²⁵ Pasfield Olivier żeglarz i wydawca pamiętników Beniowskiego z roku 1898 i 1904 zidentyfikował ją jako obecną Zatokę Ise na wyspie Honsiu.

²⁶ Prawdopodobnie u wybrzeży Sikoku w obecnej zatoce Tosa-Wan.

²⁷ Mogły to być wyspy Tanegasima i Mage.

²⁸ W XVIII w. wyspy Riukiu były jeszcze niezależne od Japonii i znajdowały się pod silnym wpływem chińskim. W tym czasie były mało znane żeglarzom europejskim; otoczone rafami i przez to niebezpieczne dla statków handlowych były omijane.

²⁹ Jest to prawdopodobnie wyspa Amami Ōshima.

³⁰ Wg E. Kajdańskiego kolejnym żeglarzem, który w 1796 r. dotarł do wysp Riukiu, był Anglik W.R. Broughton, współtowarzysz Vancouvera, nie wniósł ich jednak na swoje mapy.

³¹ Obecnie Tajwan.

³² Do porównań wykorzystano wydanie niemieckie dzieła z 1763 roku. Nie wiadomo jakim wydaniem dysponował Beniowski podczas rejsu.

do jej portu na szerokości $23^{\circ}15'$ i długości 223° , gdzie został zaatakowany przez tubylców. Współrzędne tego miejsca odpowiadają pierwszemu postojowi na Tajwanie. Dalsza część podróży od Tajwanu do Makao, obszernie zrelacjonowana przez Beniowskiego w *Pamiętnikach*, w ogólnym zarysie pokrywa się z trasą oznaczoną na mapie. Na tym odcinku występuje również częściowa zbieżność nazewnictwa na mapie i w *Memorandum*. W obu źródłach występuje np. port *Tanasoa* oraz miasto *Macao*.

8. Wnioski z porównań dokumentów

Z powyższej analizy wynika, że *Dziennik żeglugi*, *Memorandum* i odnaleziona mapa nie są ze sobą zbieżne we wszystkich punktach rejsu. Można nawet zauważyć pewną prawidłowość: tam gdzie trasa na mapie jest niezgodna z dziennikiem rejsu, wykazuje dla odmiany dużą zbieżność z opisem w *Memorandum*. Związek mapy i tekstu oświadczenia dla gubernatora Ile de France dotyczy jeszcze jednego elementu; mianowicie w obu dokumentach użyto dla statku nazwy „Św. Piotr”, a nie jak w *Pamiętnikach* „Św. Piotr i Paweł”.

Dużą zbieżność na mapie oraz w rozdziałach XXXI–XXXVI *Pamiętników* wykazuje natomiast nazewnictwo i położenie geograficzne miejscowości, wysp i przylądków w obrębie Morza Ochockiego, Kamczatki, Wysp Kurylskich i Aleutów. Rozdziały te zawierają notatki Beniowskiego dotyczące Syberii, Kamczatki, Wysp Kurylskich, Jedzo i Aleutów, które sporządził na podstawie własnych obserwacji i materiałów znalezionych w archiwum kancelarii w Bolszeriecku. To oznaczałoby, że korzystano z nich rysując podkład mapy.

Nasuwa się zatem pytanie: dlaczego trasa rejsu na mapie nie w pełni odzwierciedla relację przedstawioną w *Dzienniku żeglugi*? Zakładając, że mapa była najpóźniej wykonanym dokumentem odnoszącym się do żeglugi po Pacyfiku, rozbieżności te mogły wynikać z upływu czasu i zacierania się szczegółów rejsu w pamięci autora mapy. Według Edwarda Kajdańskiego (2015) mogły być one efektem pośpiechu przy rysowaniu mapy już we Francji, kiedy to zadanie przestało Beniowskiego interesować, gdy miał już wtedy, jako bohater brawurowej ucieczki z zesłania liczne zajęcia i zobowiązania towarzyskie i prawdopodobnie przygotowywał plany kolonizacji Tajwanu lub przygotowywał się do wyprawy na Madagaskar. Można także przyjąć inne wyjaśnienie. Beniowski, mając świeżo w pamięci knowania i próby przekupstwa stosowane przez europejskich kupców i faktorów w Makau, w celu przejęcia jego pamiętników i dokumentów, które ze sobą przywiózł, nie chciał na tym etapie swoich kontaktów z Francuzami ujawniać wszystkich szczegółów rejsu. Przy takim założeniu wszelkie różnice i niezgodności mapy z *Pamiętnikami* byłyby wręcz celowe i uzasadnione.

Z drugiej strony warto zauważyć, że mapę konfrontowano z *Dziennikiem żeglugi* w wersji z 1790 roku. Istnieje pewne prawdopodobieństwo, że Beniowski między rokiem 1771, kiedy dziennik rejsu powstał a 1784, kiedy przekazał

go w depozyt J.H. Magellanowi, mógł jeszcze ingerować w jego treść. To także mogłoby wyjaśniać rozbieżności w przebiegu rejsu na mapie i w dzienniku. Kluczowe zatem byłoby dotarcie do wersji rękopisu *Dziennika żeglugi* przekazanego Francuzom bezpośrednio po rejsie, prawdopodobnie jeszcze w 1772 roku.

Próbując odtworzyć trasę rejsu z Kamczatki do Makau w oparciu o współrzędne geograficzne zawarte w wyżej wymienionych dokumentach pisanych i na mapie napotykałyśmy także na pewne rozbieżności nie tylko między tymi źródłami względem siebie, ale i w stosunku do obecnego położenia wybranych punktów trasy. Według ustaleń Williama Nicholsona zawartych we wstępie do pamiętników Maurycego Beniowskiego (M. Benyowsky 1790) i Edwarda Kajdańskiego (1989), rozbieżności szerokości geograficznej mogły wynikać z faktu, że Beniowski lub jego podkomendni, dokonując pomiarów podczas rejsu, nie rozróżniali np. „szerokości uzyskiwanej metodą zliczeniową od tej uzyskiwanej przez obserwację”. Przy czym różnica szerokości geograficznych większości miejsc, które można zidentyfikować zarówno w *Dzienniku żeglugi* jak i na mapie nie jest duża i jest tylko o 1° do 2° wyższa od ich rzeczywistego obecnego położenia. W przypadku długości geograficznej różnice w odczycie z *Dziennika* lub mapy, w stosunku do znanej nam dzisiaj rzeczywistej, są już dużo większe – sięgają od kilku do miejscami kilkunastu stopni (rosną w miarę przesuwania się statku ku północy). Błędy w odczycie długości geograficznej były jednak w tamtych czasach powszechne i wynikały przede wszystkim z niedoskonałych przyrządów pomiarowych oraz z nieuwzględniania podczas pomiarów odchyłeń magnetycznych. Ponadto Beniowski rysując swoją mapę musiał korzystać z innych, starszych i często mniej dokładnych map, które zabrał z Kamczatki. Błędy z tych map mogły się „sumować” z błędami pomiaru samego Beniowskiego. Do pomyłek w lokalizacji wybranych elementów mapy mogło również dojść w wyniku przeliczenia ich długości geograficznej³³. Wspomniano już wcześniej, że w *Dzienniku żeglugi* Beniowski podawał długość geograficzną od Bolszy, na mapie zaś przyjął południk zerowy paryski, ale wiemy także, że rysując jej podkład musiał korzystać m.in. z rosyjskich map Kamczatki i Syberii, na których były stosowane inne południki zerowe, np. Awaczy, Ochocki lub Niżniekamczacki.

9. Źródła treści podkładowej mapy

Badając autentyczność mapy podjęto także próbę porównania rękopisu z mapami, którymi Beniowski mógł dysponować podczas rejsu. Z *Pamiętników* wiadomo, że korzystał z map Beringa, Spanberga, Sindta, Irtyszewa, Chmitewskiego i Ansona oraz ze szkiców i relacji z wypraw kupieckich po

³³ W XVIII w. stosowano różne południki lokalne, a południk Greenwich nie był jeszcze używany.

Morzu Beringa³⁴. Czy zatem mapa jest jedynie kompilacją materiałów, z którymi Beniowski zetknął się np. w kancelarii bolszerieckiej? Czy są na niej jednak widoczne nowe treści pochodzące od jej autora?

Liczba oraz położenie północnych Wysp Kurylskich, a także układ i nazwy poszczególnych wysp południowych Kuryli, w tekstach Beniowskiego określanych mianem *Jedzo*, są zbliżone do obrazu, jaki prezentuje mapa Martina Spanberga z wyprawy w latach 1738–39 (*Atlas of geographical discoveries ...*, 1964, [mapa] 105) lub Aleksieja Czirikowa z 1741 r. (Ibidem, [mapa] 117). Rysunek wybrzeży Kamczatki, jej kształt i usytuowanie poszczególnych przylądków wskazuje na kompilację własnych pomiarów i obserwacji Beniowskiego oraz map Vitusa Beringa – wyprawy z lat 1725–30 i 1733–42³⁵, Martina Spanberga czy Sindta – wyprawa z lat 1764–68 (Ibidem, [mapa] 138). Na mapie Beniowskiego w miejscu Wyspy Beringa błędnie umieszczono cztery duże wyspy, narysowane i nazwane podobnie jak na mapach Beringa, Spanberga i Sindta. Z materiałów Sindta (Ibidem, [mapa] 138) Beniowski prawdopodobnie wrysował na swoją mapę część wysp w północnej części Morza Beringa, choć prawdopodobnie kierując się swoim oglądem topografii terenu z rejsu ograniczył ich liczbę. Sindt np. w miejscu wyspy Św. Wawrzyńca umieścił archipelag dziewięciu wysp. Autorskim pomysłem Beniowskiego było prawdopodobnie przedstawienie dużej części zachodniego wybrzeża Alaski, wzdłuż którego płynął. Na dostępnych mu mapach rosyjskich i innych znanych wówczas w Europie mapach tego terenu zachodnie wybrzeże Alaski było albo wysunięte na zachód i sięgało niemalże do Wyspy Beringa (G.F. Müller 1755), albo cofnięte o kilkadziesiąt stopni na wschód i nie miało znanego obecnie charakterystycznego połączenia z łukiem Aleutów. Na mapie Beniowskiego kształt Alaski, choć jeszcze nie jej położenie geograficzne, przypomina ten, który znamy z późniejszej mapy Cooka (1785). Jednak zarówno Alaska jak i wszystkie Wyspy Aleuckie u Beniowskiego zostały narysowane o 10°–15° dalej na zachód w stosunku do ich rzeczywistego położenia geograficznego. Ponadto cały półwysep został przesunięty o co najmniej 2° na północ. Na mapie daje to wizualny efekt oderwania Aleutów od zachodniego krańca Alaski. Taki obraz Aleutów według interpretacji E. Kajdańskiego (2015) mógł wynikać z błędów w pomiarach i prób wykorzystania przez Beniowskiego informacji pochodzących od spotykanych tam ludzi oraz szkiców i relacji z rosyjskich wypraw kupieckich na Aleuty, być może autorstwa Piotra Szyszkina z 1762 roku. (*Atlas of geographical discoveries ...*, 1964, [mapa] 150) lub Wasyla Szyłowa z 1767 (Ibidem, [mapa] 153). Mapy z dzieła Georga Ansona³⁶, o którym wspomina Beniowski

³⁴ Źródła te wymienione są w rozdziale XXXV *Pamiętników* (2017).

³⁵ Odkrycia z tych wypraw przedstawił m.in. w 1758 r. G. F. Müller na mapie *The Russian discoveries from the map published by the Imperial Academy of St. Petersburg*.

³⁶ G. Anson, *Die Herrn Admirals, Lord Ansons Reise um die Welt [...] in den Jahren 1740, 41, 42, 43, 44*. Gottingen 1763.

w *Pamiętnikach*, prawdopodobnie posłużyły do narysowania Filipin, Mariaków oraz innych mniejszych wysp w rejonie Zwrotnika Raka. Kształt i wzajemne ułożenie poszczególnych wysp Riukiu na mapie Beniowskiego także wskazuje na wykorzystanie tego źródła, choć Beniowski inaczej je ponazywał. Nie udało się niestety ustalić, z jakich map Beniowski korzystał rysując Wyspy Japońskie oraz wybrzeża Ameryki. Nazwa *Nouvelle France* umieszczona na wybrzeżu Ameryki może jedynie wskazywać na próbę wykorzystania mapy Aleksieja Czirikowa z 1741 r., na której użyto określenia *Kanada ili Nowaja Francia* (*Atlas of geographical discoveries ...*, 1964, [mapa] 97).

Porównanie odkrytego rękopisu z mapami pochodzącymi z późniejszych ekspedycji badawczych, np. z mapą Jakuba Stahlina przedstawiającą rosyjskie odkrycia na północnym Pacyfiku (1773), czy z dokumentacją z trzeciej wyprawy Jamesa Cooka po północnym Pacyfiku w latach 1778–1779 (J. Cook 1785), pozwala na stwierdzenie, że omawiana tu rękopiśmienna mapa nie była uzupełniana nowymi danymi geograficznymi i nazewniczymi, pochodzącymi z tych wypraw, nieznanymi w czasie, kiedy na tym terenie przebywał Beniowski. Przebieg linii brzegowej, położenie geograficzne poszczególnych lądów i wysp oraz nazewnictwo jego mapy wskazują raczej, że była ona narysowana na podstawie starszych (wcześniejszych) map i źródeł, zwłaszcza rosyjskich oraz zawiera uzupełnienia własne autora.

Przy okazji warto zwrócić uwagę, że odnaleziona po ponad 250 latach mapa nie jest jedyną kartograficzną prezentacją przebiegu tego rejsu. Pierwszą znaną mapą, która pokazywała wszystkie podróże Beniowskiego, w tym również jego żeglugę po Pacyfiku, była mapa zamieszczona w węgierskim wydaniu *Pamiętników* w redakcji Jokaja Móra (M. Benyovszky 1891). Trasa „Św. Piotra i Pawła” w dużym stopniu pokrywa się na niej z analizowanym rękopisem. Kolejną mapę, co prawda przedstawiającą przebieg rejsu tylko na obszarze Morza Beringa, ale za to w czterech różnych wariantach³⁷, wykonał i zamieścił po raz pierwszy w 1898 r. w redagowanym przez siebie angielskim wydaniu pamiętników Beniowskiego kapitan Pasfield Oliver. Ostatnie kartograficzne interpretacje pacyficznej ekspedycji Beniowskiego autorstwa Edwarda Kajdańskiego można znaleźć m.in. w jego wydaniu *Pamiętników* z 2017 r. oraz w jego książkach i artykułach poświęconych dokonaniom Beniowskiego.

10. Podsumowanie

Beniowski jeszcze za życia określany był mianem blagiera, konfabulatora i mistyfikatora. Przedstawiano go, jako zabijakę i poszukiwacza przygód, a jego

³⁷ Mapa podaje kurs statku wytyczony według: (1) relacji uczestnika rejsu Izmailowa, (2) współrzędnych podanych w *Pamiętnikach*, (3) kierunków podanych w *Pamiętnikach*, (4) odwiedzonych i opisanych miejsc.

żegluga po Pacyfiku od przeszło 250 lat jest przedmiotem licznych polemik i krytyki. W czasie, kiedy Beniowski przebywał na Kamczatce a potem podróżował po Pacyfiku, w Europie i na świecie, niewiele wiedziano o topografii, sytuacji gospodarczej, społecznej i politycznej tej części świata. Jego relacje na temat działań Rosji na tym terenie, wszechstronne opisy północno-wschodniej Syberii i przylegających do niej obszarów morskich, obserwacje notowane podczas rejsu po Pacyfiku i oryginalne rosyjskie materiały, które wywiózł z Kamczatki, cieszyły się wielkim zainteresowaniem po jego powrocie do Europy. Wielu późniejszych eksploratorów tej części świata sprawdzało jego relacje i opisy, zwłaszcza dotyczące miejsc najmniej znanych: wybrzeży Alaski, Japonii, wysp Riukiu i Tajwanu. Krótco po Beniowskim trafili w te rejony James Cook (1776–79) Joseph Billings i Gabriel Saryczew (1785–93), Ivan von Krusenstern (1803–1806), Otto von Kotzebue (1815–18 i 1823–26) i wielu innych. Ich wyprawy były jednak dobrze przygotowanymi ekspedycjami badawczo-odkrywczymi i wiązały się z XVIII- i XIX-wieczną eksploatacją i kolonizacją świata.

Celem niniejszego tekstu nie było potwierdzenie lub obalenie relacji Beniowskiego zawartych, np. w jego *Pamiętnikach*, ale potwierdzenie związku mapy z osobą Beniowskiego. Nadal pozostaje jednak wiele wątpliwości i niejasności związanych z mapą, choć są też poszlaki i dowody wskazujące na jej autentyczność i pewne nowatorstwo treści względem ówczesnego stanu wiedzy o tej części świata. Do już wykonanych badań warto dodać kolejne, choćby grafologiczne. Należałoby także dotrzeć do dokumentów, które Beniowski przekazał Francuzom po powrocie ze swojej wyprawy i na nowo je przeanalizować oraz przejrzeć niedostępne dotąd zasoby rosyjskie³⁸.

Wracając zaś do tytułowego pytania: czy jednak M. Beniowski przed J. Cookiem? W historii odkryć geograficznych jest wiele przykładów wątpliwości dotyczących pierwszeństwa pojawienia się na danym terenie. W przypadku Maurycego Augusta Beniowskiego problemem jest niepewność źródeł dokumentujących szczegółowy przebieg jego żeglugi w 1771 roku. Jednak nawet jeśli uznamy, że *Pamiętniki* to zbeletryzowana historia jego ucieczki, nie zmienia to faktu, że nowo odkryta mapa jest kolejnym dokumentem, który zdaje się potwierdzać, kwestionowaną przez niektórych, obecność Beniowskiego na północnym Pacyfiku na siedem lat przed pojawieniem się tam znanego wszystkim brytyjskiego żeglarza i odkrywcy Jamesa Cooka.

³⁸ E Kajdański w książce *Odkrywcza czy blagier? Maurycy Beniowski na Pacyfiku*, s. 54 wspomina np. o notatce hrabiego Błudowa dotyczącej buntu Beniowskiego, w której znajduje się informacja, że kilku członków wyprawy, m.in. Riumin i Boczarow, po powrocie do Rosji sporządziło dla carycy mapy i relacje z podróży.

Literatura

- Anson G., 1763, *Die Herrn Admirals, Lord Ansons Reise um die Welt [...] in den Jahren 1740, 41, 42, 43, 44.* Gottingen.
- Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964.
- Bandzo-Antkowiak M., 2012, *Maurycy August Beniowski – confabulator or discoverer? Map of his journey fund*, “Geographia Polonica”, vol. 86, iss. 2, s.171–173.
- Bandzo-Antkowiak M., 2012, *Odnaleziona mapa Maurycego Augusta Beniowskiego. Komunikat.*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, z. 2, s. 111–113, 1 k. nlb.
- Beniowski M., 1806, *Historia podróży y osobliwszych zdarzeń sławnego Maurycego-Augusta hrabi Beniowskiego szlachcica polskiego i węgierskiego, zawierająca w sobie jego czyny wojenne w Polsce, w czasie konfederacyi barskiej, wygnanie iego nayprzód do Kazanu, potom do Kamszatki, waleczne iego z tey niewoli oswobodzenie się, żeglugę iego przez Ocean Spokoyny do Japonii, Formozy, Kantonu w Chinach, założenie nareszcie przez niego osady na wyspie Madagaskarze, z zlecenia francuzkiego rządu, iego na tey wyspie wojenne wyprawy, ogłoszenie go nareszcie najwyższym Madagaskaru rządzcą. T. 2 i 3*, Warszawa.
- Beniowski M.A., 2017, *Pamiętniki*, Przełożył i przypisami opatrzył E. Kajdański, [Warszawa].
- Benyovszky M., 1891, *Eltrajza Sajat emlékiratoi és utleirasai. K.4, Eletrajz*, Red. Jokai Mór, Budapest.
- Benyovszky M., 1891, *Grof Benyovszky Móricz útjainak térképe*, w: *Eltrajze sajat emlékiratoi és utleirasai, K.4, Eletrajz*, Budapest.
- Benyowsky M.A., 1790, *Memoirs and travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky*, translated from the original manuscript in two volumes, [by William Nicholson], London.
- Benyowsky M.A., 1898, *The memoirs and travels of Mauritius Augustus Count de Beniowsky: In Siberia, Kamchatka, Japan, The Liukiu Island and Formosa*, Edited by Captain Pasfield Olivier, London.
- Coxe W., 1780, *Account of the Russian Discoveries between Asia and America, to which are added the Conguest of Siberia and the History of the Transaction and Commerce between Russia and China*, London.
- Dudzicka G., Gazicka-Wójtowicz D., 2018, *Ucieczka Beniowskiego z Kamczatki i jego odkrywczy rejs po północnym Pacyfiku w świetle rękopiśmiennej mapy odnalezionej w zbiorach Biblioteki Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN*, w: 250 rokiv Barskij konferencii. 250-ta rocznica zawiązania Konfederacji Barskiej. *Materiały międzynarodnoï naukovoï istoriko-kraeznavčoi konferencii, 11 travnia 2018 r.*, Bar, s. 50–68.

- Jabłońska E., Pronobis-Gajdzis M., 2018, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich: Mapa „Carte de la Mer Oriental du Nord [...] z 1772 r. przypisywana Maurycemu Augustowi Beniowskiemu, własność Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. Toruń (maszynopis).*
- Kajdański E., 1989, *Niezwykły rejs „św. Piotra i Pawła”*, Szczecin.
- Kajdański E., 1994, *Tajemnica Beniowskiego: odkrycia, intrygi, fałszerstwa*, Warszawa.
- Kajdański E., 2015, *Odkrywca czy blagier? Maurycy Beniowski na Pacyfiku*, „Prace Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku”, Seria A, t. 16.
- Kajdański E., 2018, *Żegluga Beniowskiego wzdłuż wybrzeży Azji wschodniej w świetle najnowszych odkryć (wyspy Bonin, Japonia, wyspy Liuqiu, Chiny, Makau)*, „Gdańskie Studia Azji Wschodnie”, Z. 13, s. 115–138.
- Kozielec T., 2017, *Dokumentacja badań mapy XVIII-wiecznej wykonanej ręcznie przez Maurycego Augusta Beniowskiego zatytułowanej: Carte de la Mer Orientale entre les Costes de l'amerique [!], Occidentale et celles de la Tartarie Orientale; avec les Isles Nouvellemen decouvert dedie a Monseigneur, le duc D'aiguillon Paire de France Ministre et Secretaire D'Etat par M. Maurice Auguste de Benyowszky*, Toruń (maszynopis).
- Meskens J.-M., 2017, *Epizody z życia Maurycego Beniowskiego* (maszynopis).
- Skrzycki R., 2018, *Maurycy Beniowski jako geograf i kartograf*, w: 250 rokiv Barskij konferencii. 250-ta rocznica zawiązania Konfederacji Barskiej. Materiały międzynarodowej naukowo-istoriko-kraeznavčoi konferencii, 11 travnia 2018 r., Bar, s. 155–179.

Źródła kartograficzne (w porządku chronologicznym)

- Müller G.F., *The Russian discoveries from the map published by the Imperial Academy of St. Petersburg*, St. Petersburg 1758.
- Benyovszky M.A., de, *Carte de la Mer Oriental du Nord entre les Costes de l'Amerique Occidentale et celles de la Tartarie Orientale, avec les Isles Nouvellemen decouvert*, [skala około 1:7 000 000], 1772 (rękopiśmienna).
- Stahlin J., *Nouvelle Carte des Découvertes faites par des Vaisseaux Russes*, Paris 1773.
- Cook J., *Chart of the NW Coast of America and NE Coast of Asia explored in the Years 1778 & 1779*, w: J. Cook, G. King, *A voyage to the Pacific Ocean [...]*, London 1785, [mapa] 36.
- [*Karta plavaniâ ekspedicii A.I. Čirikova na paketbote „Sv. Pavel” k Amerike v 1741 g i otkrytiâ rada Aleytskih Ostrovov i časti berega Alâski*], w: *Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964, [mapa] 97.

- [Karta ũznoj časti Kamčatki ui Kurilskih Ostrovov M. Španberga], 1738–1739, w: *Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964, [mapa] 105.
- [Itagovaâ karta pohodov morskich partii Beringa i Čirikova v 1741 g.], w: *Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964, [mapa] 117.
- [Karta plavaniâ Sindta v 1764–1768 gg.], w: *Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964, [mapa] 138.
- [Karta Aleutskih ostrovov Petra Šiškina i Savvy Ponomareva], 1759–1762, w: *Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964, [mapa] 150.
- [Karta Aleutskih ostrovov sostavlennaâ Vasiliem Šilovym], 1767, w: *Atlas of geographical discoveries in Siberia and North-Western America XVII–XVIII centuries*, Moscow 1964, [mapa] 153.
-

**M. Beniowski there before J. Cook though?
An unknown manuscript map of 1772
from the collection of the Central Library of Geography
and Environment Protection of the Institute of Geography
and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences
presenting the sailing route of Maurice August Beniowski
(Benyovszky) through the North Pacific Ocean**

Grażyna Dudzicka, Dorota Gazicka-Wójtowicz

Polska Akademia Nauk

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania

E-mail: dudzicka@twarda.pan.pl, gazicka@twarda.pan.pl

Summary: The text presents the current state of knowledge concerning the manuscript map from the collection of the Library of the Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences: *Carte de la Mer Orientale du Nord entre les Costes de l’Amerique Occidentale et celles de la Tartarie Orientale, avec les Isles nouvellemen decouvert* dated 1772. The authors have attempted to verify the map’s relation to Maurice Beniowski and especially his escape from exile to Kamchatka Peninsula in 1771. It has been attempted to

confirm Beniowski's authorship, define the place and time the map could be produced and state its history since it was drawn. In the context of map's authenticity, the results of conservation works presented, clearly confirm that both the paper itself as well as the writing and painting media originate from the 18th century. The authors have proved relationship between this manuscript with other historical documents from that era. The route of the voyage was analyzed in the light of *Sailing Logs* from 1790, Beniowski's *Memorandum* compiled for the Ille-de-France Governor and the discussed map. Comparison of the mentioned manuscript with other sources from later expeditions, such as the map of J. Stahlin or documentation of the third expedition of J. Cook in the North Pacific, allowed to state that its content does not include geographical and naming data from these expeditions and it was drawn basing on prior maps and sources, particularly the Russian ones, including Beniowski's own supplements. Nevertheless, there are still many doubts and ambiguities associated with the map. Presumptive evidences proving its authenticity and certain innovativeness of the map content in regard to contemporary knowledge, seem to confirm – questioned by some – Beniowski's presence in the North Pacific Ocean seven years before the arrival of a British sailor and discoverer James Cook.

Keywords: Maurice August Beniowski, manuscript map, 18th century, sailing through Pacific Ocean, geographical discoveries
